

проф. д-р ЧАВДАР НИКОЛОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, БЛАГОЕВГРАД

БЪЛГАРСКОТО ОБЩЕСТВО Е ИЗПРАВЕНО ПРЕД НАЛОЖИТЕЛНИ ПРОМЕНИ

THE BULGARIAN SOCIETY STANDS IN FRONT OF INEVITABLE CHANGES

Prof. Dr. CHAVDAR NIKOLOV

SOUTH-WEST UNIVERSITY “NEOFIT RILSKI”, BLAGOEVGRAD

Abstract: At first hand there is nothing more mutually exclusive than the two ideologies – “the one of the real socialism” from our near past and the other, the neo-libertarian one, which at present is being overwhelmingly imposed by the medias.

According to the first ideology, the human being should be regarded as a cogged wheel within the mechanism of the big social and economic machine, which at least at theory should be moving faster and faster, most often in circles, always obeying and executing the right orders coming from “above”. There was no space envisaged for any personal space. Society was forced to march in a single joint pace under the command of the “wise and far-sighted” leaders of the party and the state. And they were taking their decision “on the grounds of the achievement of the progressive science”. The propaganda, that allowed no alternatives, was turning the failures into success for decades and decades till the very end of this futureless model.

The neo-liberal doctrine, from the other side, is being centered only and solely on the personal interest. And society is being regarded as a non-organized crowd for which there are very few rules which in the case of the Bulgarian society are rarely being observed and obeyed. Everything should be accomplished on an individual basis, most often against the interest of the other members of society. In this framework, terms like nation and national interests are naturally losing their meanings. And the proponents of this very same doctrine claim that the world economic crisis of 2008 only confirms the rightness of the ideas for more and limitless economic and all kind of other freedom and lesser and lesser state-bureaucratic interference and regulation...

Where, however, one can find the matching point between these contradicting polarities? The present paper tries to find the answer to this very same question?

Key words: economic doctrines, national identity

Като че ли няма нищо по-взаимно-изключващо се от двете идеологии – “реално социалистическата” от близкото минало и неолиберално-либертарианската, понастоящем натрапвана ни ежедневно по масмедийите.

Според първата човек трябваше да е зъбно колелце в социално икономическата машина, което следваше стремително да се задвижва, най-вече в кръг, изпълнявайки винаги правилните за момента идващи “отгоре” заповеди. Място за лично пространство не бе предвидено. Обществото бе заставено да марширува в единен строй под командата на “най-мъдрите и далновидни” партийно държавни ръководители,

опиращи се в решенията си на постиженията на прогресивната наука. Безалтернативната пропаганда превръщаше провалите в успехи и така през десетилетията до проглеждането за пълната безперспективност на наложения модел.

Неолиберално либертарианската доктрина, напротив, е центрирана единствено върху личния интерес. Обществото се разглежда като неорганизирана тълпа, правилата са оскъдни и, в българския случай, рядко се спазват. Всичко на практика трябва да бъде постигано на индивидуална основа, най-често и срещу другите. В зададената координатна система понятията като нация и национални интереси, общество и общност, естест-

вено губят смисъла си. Световната криза от 2008-а само потвърждавала правотата на идеите за повече и безгранична икономическа и всякаква свобода и по-малко държавно бюрокрайична намеса и регулиране...

Къде обаче може да се съзре общото между въпросните противоположности?

Според мен във фанатизма на изповядването и на двете системи от възгледи, в игнорирането от тях на съответен тип интереси и в безотечествеността.

Да започнем отзад напред. Интернационализъмът от близкото минало и днешният глобализъм твърде си приличат поне по това, че национално българското и изконно традиционното неотменно им изглежда дълбоко подозрително. За днешните интернационалисти азбуката ни изисквала дебат дали да бъде заменена с латинската. Турското робство, неслучайно утвърден в нашето народно съзнание символ на безправие, унижение и гнет, политически коректно трябвало да бъде заменено ту с присъствие, ту с владичество. Пак според тях на кораба "Радецки" Ботев бил действал точно като терорист. Македонците, щом казвали, че са македонци, а не българи, ние трябвало като демократи да им го признаем. Обществото ни принципиално се явявало мултиетническо, за водещ, основополагащ, национално спойващ и градивен характер на българската култура не можело и да става дума с оглед "международно утвърдените стандарти" на правилното мислене и т.н.

"Европа на отечествата" е великата визия на генерал дьо Гол, която, както личи, се оказва трудна за разбиране от поредните тукашни интернационалисти, величаещи себе си като глобалисти. Бъдещата федерална европейска държава не би трябвало да отрече отечествата, а само да ги надгради и идентифицира с още едно измерение.

Българин и гражданин на Обединена Европа не е противоречие, изискващо послушна мимикрия, а единство, явно слабо понятно за фанатици с махално

мислене. Вчера подобни ни интегрираха всестранно със Съветския съюз, а днес убедено проповядват и налагат деструктивните си експериментални идеи, съсипващи нашата страна и нашето общество повече от двадесет години.

По-горе вече споменахме, че тоталитарната, наречена комунистическа идеология отчиташе в минимална степен личния интерес и този факт бе в основата на ерозията ѝ и последвалата нейна катастрофа. Неолиберализмът и либертарианството от своя страна постоянно разиграват картата на "държавата – нощен пазач" и не допускат мисълта за наличие на някакви по-значими от отбраната и вътрешния ред общи, колективни интереси и потребности у хората.

Частно-индивидуални водопровод и канализация, примерно, са възможни в Робинзонови условия, но е трудно да си ги представим в един многомилionen мегаполис, буквално според установката "всеки сам за себе си". И дрего измерение на проблема – колко частна собственост е допустима при монопол? Може ли неконкурентен пазар въобще да се нарече пазар? Може ли да се ратува за свобода и приватизация на него? Бива ли той да бъде оставян да функционира (ясно как!) без регулация, как е съвместимо това със "справедливостта, неизменно раздавана от пазара", със предпоставяната му саморегулацията?

Или пък да вземем транспорта. Индивидуалната му форма пред очите ни постепенно хипертрофира и се самозадушава, особено в градски условия. Общественият транспорт пък далеч не винаги може да бъде пряко ефективен, но той доказано замества безпорядъка с някакъв ред, държи стопанството в единство, улеснява и ускорява оборотите.

"Нещата от живота" съвсем не са толкова изчистено прости – "само ред" или "само хаос", както обикновено се представят по вестници и телевизии. Успешното е по-скоро "смесено", не напълно еднозначно и се разполага някъде в "златната среда". Която самата

пък сигурно е конкретно историческа, без вечно валидно, веднъж открито или изнамерено “златно правило” или “златно сечение”.

И трето – за фанатизма. Привързаността към предварително начертани схеми, числено-счетоводното абколютизиране, фиксирането на всяка социална цена в бюджетния дефицит и във фискалната дисциплина напомнят на всеки, който не се е отказал от паметта си, за времето, когато се изтъкваха предимствата на “реалния социализъм” пред всички останали обществени формации. Разумът изисква непрекъсната съпоставка между планирано и резултат, между намерения и постижения, между замисъл и фактическа реализация. Корекциите при практиката са неизбежни, завоите и повратите в стопанската политика, нейното текущо ревизиране – също, просто защото реалността е програмирана с изненади и непредвидимости и не е възможно да бъде вкарвана в неизменен, универсален шаблон.

Отговорната модерна икономическата философия понастоящем евентуално засега би могла да бъде сведена към простата формула “Икономика за хората – хора за икономиката”. Въпросната формула се явява своеобразно равенство. Доколкото и в каквато степен е налице едната страна, дотолкова е налице и другата. Двете съставни тъждествено зависят помежду си, обуславят се взаимно като скачени съдове. Липсата на обществено осмисляне на пазара го лишава от иманентно необходимия негов елемент – адекватната на потребностите му трудовата сила и така цялостното стопанско и социално развитие се затормозява и спира. Противоположното води до обратните, обществено желаните резултати.

Пазарът оставен без потребните корекции от страна на държавата, която от своя страна чрез средствата на демокрацията трябва да стане въплъщение, квинтесенция на общия, основополагащия интерес на всички нейни граждани (Русо), ражда чудовища – огромни социални дисонанси, циклично

повтарящи се кризи, опустошения на планетата откъм ресурси и околна среда. Пазарът доказано не може да движи напред фундаменталните научни изследвания, изграждането на основната инфраструктура. Неговата роля в здравеопазването, образованието и пенсионните системи обективно е спомагателна. Като цяло тези области се израждат със съответни далеко отиващи последици, ако се предприеме опита да се направят чисто пазарни.

Асоциалният пазар, пазарът в себе си, сам по себе си и сам за себе си, какъвто го проповядва българската неолиберална и либертарианска мисъл отдясно и отляво, неотвратимо води обществото към трайно конфликтни безизходици. Благостоянието за строго малочислен брой се извъртава в безперспективност и постоянен недомък за мнозинството и обособяването на “най-долна” страта, такава на абсолютно отхвърлените и отчаяните, неграмотните, неквалифицираните, трайно и генерационно безработните, невидящи пред себе си никакво бъдеще и начин за преживяване освен криминалните или семикриминалните. Общественото недоволство тогава “най-неочаквано” избива в разнообразни посоки. Появяват се новите многобройни, неформално организирани и неслучайно сърдити млади хора. Които или емигрират, или според най-разпространените радикални идеологемни координатни системи “намират виновните” за лошия живот – циганите, турците, евреите, интелигенцията...

Това, което в действителност се случило през прехода в България е установяването и закрепването на власт на прослойката от по-дребни и по-едри олигарси, на такива от местен, регионален и национален характер. Естествено, създадената обстановка роди също секторни, междусекторни и полисекторни олигарси. В рамките на последното буди удивление примерно “забележителният интелектуално мениджърски капацитет” позволяващ, да

речем, да съчетаващ управлението на хазартния бизнес със строителството на магистрали. За пълнота на изложението и класификацията - олигарсите у нас биват още такива "почти на светло", най-многобройните - тези "в полусянка" и все пак, не за подценяване като присъствие, онези "от третия вид", напълно извън закона.

Именно около олигарсите "като класа" и техните интереси вече години наред гравитира онова, което по инерция още продължаваме да наричаме българска пазарна икономика. По съответни орбити около същите тясногрупови интереси се въртят и политическата класа, парламентът и законите, масмедиите, държавната администрация, полицията, правораздаването и държавните финанси.

Така че обективно контекстно в тлеещото и спорадично припламващото социално недоволство у нас следователно няма нищо особено учудващо. Българското общество на практика не може да идентифицира свои защитници, както доскоро беше нормално другаде по света – сред партиите и в отделни специфични случаи сред неправителствените организации. Партиите днес не са излъчили лидери, които да са убедителни. Не са формулирали и послания, на които да се разчита. Не можах да докажат през годините, че са способни да поемат и носят националната и социалната отговорност.

Кризата у нас е и стопанска, и политическа, и обществена, тя осезаемо ускорено напоследък се задълбочава и става взривоопасна. Рискът изглежда особено голям, тъй като нашата вътрешна обществена криза попада в синхрон с рязкото спадане на доверието в политическата, икономическата и финансовата система в развития свят, намерило израз в неформалните движения "Окупирай Уолстрийт" и това на "Възмутените".

По горната логика "парадоксът" на зараждащото се тукашно движение на социално недоволните посредством футболните агитки не е никакъв парадокс.

През целия преход България се движеше по погрешен модел. Умишленото отгоре установено беззаконие легализира откровения грабеж, който пък формира съответен, вече широко разпространен и доминиращ сред върхушката, манталитет.

Не само външните белези на благосъстоянието на една тънка прослойка днес дразнят цялото наше общество. Даже "обществената тайна" за начините и средствата за постигането на въпросното благосъстояние също като че ли не са главният дразнител за публичното мнение. Най-изнервящо е може би продължаващото нагло беззаконие, ширещите се дерибейщина, феодализъм, чорбаджийщина и самоуправство на всякакви нива и при всякакви обстоятелства.

А проблемът тук далеч не е само прокурорски. В едно общество, където от две десетилетия по всякакви начини се набива в масовото съзнание, че пазарът решава всичко, че всичко е предмет на покупка и продажба, че интересът на пазарните играчи текущо и в края на краищата безалтернативно въплъщава обществения и държавния интерес, в такова общество неминуемо се стига до размиване и ликвидиране на ценностите. Така неработещата правосъдна ситема е само частност в общото кълбо от проблеми, в което става дума най-напред за ценностите на българското общество, за българската държавност и българските социални перспективи.

Банално е, но възстановяването на ценностите и на държавността изисква воля и личен пример преди всичко от интелигенцията и обществените масмедии, след това от политиците на всички равнища. Изисква и съответно цялостно целенасочено обществено активизиране, каквото, да се надяваме, като че ли вече започна. Краткосрочно е важно също неотклонно управленски да се стартира с възраждането на чувството за справедливост в нашето общество. Затова на първо време задължително следва да бъде отменен прословутият плосък

данък и да бъде въведено утвърдилото се в развития свят прогресивно облагане на личните доходи с необлагаем минимум.

Вярно е, че препитанието с неолиберализъм и либертарианство в София в никакъв случай винаги е безгрижно, нито пък се явява задължително интелектуално лесно за преглъщане. Но все пак, поне за моето поколение, съществува голяма разлика между фаустовския договор с Мефистофел в името на научното любопитство и познание и тукашния абсолютно откровен слугинаж, на който ежедневно, дори не напоително, а бедствено наводняващо като социални последици, ставаме свидетели.

Българското общество задължително би следвало не днес и утре, а образно казано още вчера, в името на непосредственото си оцеляване да си даде сметка за есенциално жизнената важност на своите традиционно добри и полезни социални структури, каквито са държавно образование и здравеопазване. То трябва да продължи финансово да подкрепя науката и културата, защото даже краткосрочното им поверяване в ръцете само на “добрата воля” на някого

си или нещо си, сиреч разчитането единствено на филантропията и на потребностите на бизнеса и “пазара като такъв” означава тяхното сигурно погубване.

Пак в името на по-доброто обществено бъдеще у нас, задълбочаването на социалното разслоение, катализирано включително чрез въвеждането на плоския данък, би трябвало постепенно да бъде забавено и преустановено. България следва да потърси и намери примери за развитието си не в експериментални екзотики като Естония, идеологически целево издирена по глобуса, а в значително по-“скупните”, “делничните”, социалните държави и солидарните общества като в Австрия, да речем.

Обречено преследващите ни обществени несполуки през прехода се дължат не само на некачествеността на партийното управление и партийната опозиция, но и на това, че у нас има много още какво да се постига от профсъюзите, от гражданските движения и инициативи, от обикновеното индивидуално гражданско съзнание и действие. Оттам именно следва да стартира наложителната обществена промяна.